

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Стефурак Леся Петрівна

УДК 351.17

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Розвиток судочинства України в умовах європейської інтеграції

Публічне управління та адміністрування

281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ Л.П. Стефурак

Науковий керівник Красій Марія Омелянівна, к.ю.н., доцент

Допущено до захисту
В.о.завідувача кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ І.П. Лопушинський

Рецензент
доцент кафедри ПУА,
к.філос.н.

_____ Б.Л. Гривнак

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2023

АНОТАЦІЯ

Стефурак Л. П. Розвиток судочинства України в умовах європейської інтеграції. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2023.

В роботі розкриті питання змін в сучасному українському судочинстві з відповідями на запити сучасності, найвагомішими з яких є: євроінтеграційні глобалізаційні процеси, вибудовування національного судочинства на засадах справедливості і верховенства прав (у рахуванням глобалізаційних та глокалізаційних моментів), адаптація європейських зразків (моделей) судочинства до національного контексту.

Зазначено, що українське судочинство на сучасному етапі розвитку має як позитивні, так і негативні сторони.

Визначено, що позитивними сторонами сучасного вітчизняного судочинства є його прозорість, гласність, діжиталізація, гуманізм; негативними ж є: конфлікт інтересів у правосудді; нестабільність, недовіра громадськості до суду як до ефективної і справедливої соціальної інституції та до суддів. До специфічних рис нинішнього українського судочинства можна віднести судову практику і порядок здійснення судочинства на тимчасово окупованих територіях України, а також розгляд судових справи стосовно внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: розвиток, судочинство, євроінтеграція, глобалізація, інтеграція.

ANNOTATION

Stefurak L. P. The development of the judiciary of Ukraine in the conditions of European integration. – Manuscript.

Master's thesis in specialty 281 «Public Administration». – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2023.

The work reveals the issues of changes in the modern Ukrainian judiciary with answers to the demands of the present, the most important of which are: European integration and globalization processes, building the national judiciary on the basis of justice and the supremacy of rights (taking into account globalization and glocalization moments), adaptation of European examples (models) of the judiciary to national context.

It is noted that the Ukrainian judiciary at the current stage of development has both positive and negative aspects.

It was determined that the positive sides of the modern domestic judiciary are its transparency, openness, digitalization, humanism; the negative ones are: conflict of interests in justice; instability, public distrust of the court as an efficient and fair social institution and of judges. The specific features of the current Ukrainian judicial system include judicial practice and the procedure for conducting judicial proceedings in the temporarily occupied territories of Ukraine, as well as consideration of court cases regarding internally displaced persons.

Key words: development, judiciary, European integration, globalization, integration.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕРГАЦІЇ	8
1.1 Генеза розвитку судочинства на теренах України	8
1.2 Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на судочинство України	12
РОЗДІЛ 2	
ЗМІСТ СУДОЧИНСТВА В СВІТОВІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ	19
2.1 Запровадження наднаціонального судочинства в Європі	19
2.2 Світове бачення змін в судочинстві України	24
РОЗДІЛ 3	
ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	33
3.1 Вплив євроінтеграційних процесів на судочинство України в умовах війни	33
3.2 Перспективи подальшого реформування судової системи України	43
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми. Із початком утворення молодого держави України постало питання щодо побудови нової судової системи. Судова система в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Зазвичай, кожен реформаторський захід у цій сфері запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних та європейських норм і стандартів.

Вдосконалення судової системи та поступове наближення України до реалізації євроінтеграційних прагнень потребує висунування державою на перший план питання вирішення проблеми сталого розвитку судової системи.

В Україні активізувався процес поступового здійснення судово-правової реформи на період з 2021 по 2025 роки, протягом якого мають бути здійсненні заходи, спрямовані на забезпечення сталого розвитку судової системи та наближення засад функціонування системи правосуддя до функціонування цієї системи у державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС).

У процесі окреслення питання щодо розвитку судочинства України в умовах європейської інтеграції враховано результати досліджень: В.М. Андріїв, А.В. Андрушко, О.С. Арсентьєва, Ю.В. Баскакова, В.В. Безусий, В.В. Бонтлаб, С.Я. Вавженчук, Н.М. Вапнярчук, Л.Ю. Величко, В.С. Венедиктов, С.В. Вишновецька, О.М. Ганечко, Н.Д. Гетьманцева, А.О. Головачова, І.П. Греков, О.А. Губська, І.В. Дашутін, О.Ю. Дрозд, В.І. Журавель, Т.А. Занфірова, М.І. Зубрицький, С.І. Ілларіонова, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, М.І. Кобаль, А.Ю. Коротких, В.Л. Костюк, О.Є. Костюченко, І.В. Кудрявцев, О.В. Лавриненко, С.С. Лукаш, П.С. Луцюк, А.Р. Мацюк, В.Я. Мацюк, К.Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, Л.Р. Наливайко, Н.М. Неумивайченко, М.О. Обушенко, В.М. Павліченко, М.В. Панченко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.О. Процевський, Є.Ю. Подорожній, С.Д. Порошук, В.О. Радіонова-

Водяницька, Д.І. Сіроха, О.А. Соколова, Н.М. Хуторян, Ф.А. Цесарський, Г.І. Чанишева, О.В. Чорноус, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші.

Мета та завдання дослідження. *Метою магістерської роботи є визначення проблем правового регулювання розвитку судочинства України в умовах європейської інтеграції.*

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- дослідити генезу розвитку судочинства на теренах України;
- визначити вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на судочинство України;
- проаналізувати запровадження наднаціонального судочинства в Європі;
- розкрити світове бачення змін в судочинстві України;
- з’ясувати вплив євроінтеграційних процесів на судочинство України в умовах війни;
- дослідити перспективи подальшого реформування судової системи України.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються в процесі організації та функціонування судової системи в Україні.

Предмет дослідження – розвиток судочинства України в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність сучасних загальних і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання, обраних з урахуванням поставленої мети, завдань, об’єкта та предмета дослідження. Особливо значущими стали такі методологічні підходи як: ціннісний (аксіологічний); антропосоціологічний; історичний та історико-правовий; формально-логічний; функціонального аналізу; герменевтичний, порівняльно-правовий, соціальний, формально-догматичний методи.

Новизна отриманих результатів полягає у вирішенні проблем правового регулювання розвитку судочинства України в умовах європейської інтеграції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені автором і запропоновані в магістерській роботі, можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях різних питань судової влади як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях, практичній діяльності органів державної влади при формуванні та реалізації державної політики реформування судової системи, а також у навчальних закладах, які здійснюють підготовку за спеціальностями «Публічне управління та адміністрування».

Опис структури роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 57 сторінок, із них 52 сторінки основного тексту. Список використаних джерел налічує 51 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕРГАЦІЇ

1.1 Генеза розвитку судочинства на теренах України

Питання про історичний розвиток, еволюційні та цивілізаційні трансформації інституту судочинства досліджувалися як істориками, так і правознавцями.

Звертаючись до досліджуваного питання, варто зауважити, що результати наукового аналізу основних етапів розвитку та фундаментальних досліджень генези (історичного поступу, еволюційних та цивілізаційних трансформацій) судочинства, а згодом – судової влади дають змогу констатувати достатньо високий рівень опрацювання відповідних історико-правових питань.

Водночас результати здійсненого наукового аналізу щодо стану розвитку доктрини судової влади в межах вітчизняної правничої науки засвідчили недостатній рівень опрацювання окремих засадничих теоретико-правових положень.

Тому дотепер залишаються актуальними та дискусійними питання, які перебувають у площині теоретико-правової науки.

Серед питань, що потребують вирішення, та є суттєвими для дослідження як положень доктрини судової влади, так і генези судочинства і судової влади – загальне розуміння їхнього співвідношення¹. Потребу у визначенні зазначеного співвідношення було встановлено в результаті обговорення на наукових конференціях останніх років².

¹ Булкат М. С. До питання співвідношення розвитку інституту судочинства та наукової доктрини судової влади. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. 2016. Вип. 7. С. 111.

² Булкат М. С. До питання про співвідношення розвитку інституту судочинства та наукової концепції судової влади. *Міжн. наук.-практ. конф. «Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах»* (Київ, 19 квітня 2016 р.), Київ, 2016. С. 7.

Так, можна виокремити одразу кілька підходів до розуміння такого співвідношення:

- ототожнення процесів історичного розвитку судочинства, судової влади та поступу доктрини судової влади;
- розуміння поступу доктрини судової влади як частини релігійної доктрини (відносно незалежної від процесів розвитку юридичної науки та практики державотворення);
- розуміння розвитку доктрини судової влади та судочинства, судової влади як відносно автономних процесів поступу державно-правової практики та відповідної доктрини.

Щодо першого із зазначених підходів варто зауважити, що його «ретранслявання» у вітчизняній правовій науці досить поширене. Почасти в наукових дослідженнях об'єднано питання історичного розвитку судочинства (генези), поступу законодавства й наукових праць про судочинство, судоустрій, судову владу (історіографії). Про розмежування відповідних понять зазвичай не йдеться.

Очевидно, що в науковому контексті такий стан призводить де-факто до ототожнення історичного розвитку судочинства (а згодом – судової влади) та процесу розвитку доктрини судової влади. Це можна було б вважати рівнем особистого «володіння» науковим інструментарієм та юридичною термінологією кожного автора.

Дійсно, підхід щодо домінантної ролі судочинства в державно-правовій практиці надзвичайно раціональний і бере початок у найдавніших відомих науці джерелах, зокрема періоду Античності. Значну роль у становленні цих положень в площині вітчизняної доктрини судової влади відведено також дореволюційним науковим працям. Так, М. М. Коркунов описував природу правителя давньої держави як найвищого судді, а також обґрунтовував судові

рішення як основні прояви державної влади початкового періоду розвитку державності³.

Крім того, треба врахувати, що наукові трактування понять «здійснення судочинства», «правосуддя» та інших на кожному етапі розвитку наукової думки були сформовані через призму стану розвитку науки. Отже, зазначені поняття мали різний зміст на кожному етапі історичного розвитку, вони трансформувалися та вдосконалювалися протягом багатьох століть з огляду на розвиток юридичної науки та правової дійсності. Тож поняття й розуміння ідей справедливості та правосуддя в наукових підходах кожного історичного етапу розвитку певної державності суттєво відрізняються.

Саме тому вести мову про існування концепцій судової влади (у сучасному їх розумінні) на ранніх етапах розвитку наукової думки є дещо недоречним.

Отже, коректним розумінням співвідношення процесів формування доктрини судової влади, історичного розвитку, еволюції держави та судочинства вбачається підхід, за яким певні ідеї та обґрунтування наукових розумінь інституту судочинства, його призначення, окреслення суб'єктів реалізації функцій у суспільстві та державі тощо – існували на різних етапах розвитку наукової думки. Однак вести мову про повне співпадіння розвитку наукової думки і практики здійснення судочинства не зовсім коректно. Процеси розвитку доктрини судової влади та державної практики (зокрема, судочинства) недоцільно ототожнювати. Їх необхідно розмежовувати.

До речі, як зазначають науковці в дослідженнях генези розвитку судочинства, приблизно в цей же період відбулося і розмежування видів державної влади в державно-правовій практиці багатьох тогочасних європейських держав⁴. Однак не всі процеси державотворення та розвитку судочинства «віддзеркалювали» стан розвитку доктрини судової влади. І

³ Коркунов Н. М. Государственное право. Санкт-Петербург, 1909. Т. 1. С. 18.

⁴ Крижанівський В. Генезис незалежної судової влади. Юриспруденція: *теорія і практика*. 2010. № 83. С. 37-38.

навпаки, не всі наукові концепції відображають державно-правову дійсність, особливо в державах, різних за природою своєї влади. Це ще один аргумент для визначення розвитку цих процесів як паралельного.

Такий підхід до розуміння співвідношення розвитку доктрини судової влади та інституту судочинства передбачає розуміння двох уявних «прямих»:

- історичного розвитку (генези) судочинства, а згодом – судової влади – від здійснення відповідної діяльності на ранніх етапах розвитку державності до реалізації судових функцій різними суб'єктами в ранніх державах, утворення судових органів та судових систем, а також судової влади в демократичних, правових державах;

- розвитку доктрини судової влади – від стародавніх форм до наукових праць про ідеї справедливості, розуміння судочинства, трактування, гіпотези, підходи щодо судоустрою до формування наукових концепцій судочинства, судоустрою, судової влади, обґрунтування теорії судової влади, заснованої на положеннях демократично-правової теорії трискладового поділу державної влади.

У процесі дослідження сформульовано дефініції, які прогнозовано сприятимуть усуненню наукових прогалин, підміни понять під час дослідження судової влади:

- історичний розвиток (генеза) судочинства, судової влади – процес еволюційної трансформації судочинства в темпоральному вимірі: від здійснення відповідної діяльності на ранніх етапах розвитку державності до реалізації судових функцій різними суб'єктами в ранніх державах, а згодом – до утворення судових органів та судових систем, а також судової влади в демократичних, правових державах;

- розвиток доктрини судової влади – процес удосконалення всіх наявних знань про судочинство, судоустрій, судову владу в різних формах: від стародавніх джерел до наукових праць, від ідей справедливості і правосуддя, розумінь, трактувань, гіпотез, підходів щодо судочинства та судоустрою до створення концепцій судочинства, судоустрою, судової влади, формування

теорії судової влади, що ґрунтується на демократично-правовій теорії трискладового поділу державної влади;

– концепція судової влади (як елемент доктрини судової влади) – узагальнений підхід до наукових знань про судочинство, судоустрій, судову владу в демократичній, правовій державі, об'єднаний загальною аргументованою ідеєю, який потребує подальшого обговорення, удосконалення, наукового обґрунтування, практичної верифікації;

– теорія судової влади (як елемент доктрини судової влади) – сукупність наукових знань (конструкцій і висновків) щодо судочинства, а також судоустрою, судової влади у демократичній, правовій державі, яку верифіковано застосуванням до об'єктивної дійсності (державно-правової практики). Наприклад, теорія судової влади, що ґрунтується на теорії поділу державної влади в демократичній, правовій державі.

Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку доктрини судової влади для уникнення плутанини варто використовувати поняття «теорія судової влади» саме під час характеристики теорії судової влади, що ґрунтується на теорії трискладового поділу державної влади в демократичній, правовій державі (Ш. Монтеск'є та ін.).

Вона набула достатнього наукового обґрунтування та верифікації в державно-правовій дійсності багатьох європейських держав. Водночас, будь-яка концепція щодо судочинства чи судоустрою, теоретично може бути розвинена, обґрунтована науковими засобами, верифікована державно-правовою практикою й, як наслідок, трансформована в наукову теорію.

1.2 Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на судочинство України

У сучасній юридичній науці превалює концепція, сутність якої полягає в тому, що трансформаційні тенденції у судовій системі України значною мірою залежать від глобалізаційних та інтеграційних процесів, які, починаючи з

другої половини ХХ століття, поступово посилюють свій вплив на міжнародні та національні системи правосуддя. Інколи навіть ідеться про про злиття національних судових систем у регіональні та міжнаціональні, хоча й з урахуванням субсидіарності, як основного сучасного принципу у взаємовідносинах між державами та міждержавними об'єднаннями (союзами).

Хоча повне злиття національних судових систем у транснаціональні, на наш погляд, є певною мірою утопічною ідеєю, однак не можна заперечувати те, що рішення та юридичні (правові) позиції Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових установ широко використовуються вітчизняними судами для обґрунтування рішень у справах, які ними розглядаються.

Як показує практика діяльності міжнародних судових органів, основною їх функцією є захист прав людини, саме тому ці суди докладають чимало зусиль щодо ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародного законодавства, якими захист загальнолюдських цінностей визначається як головне завдання правосуддя.

Як слушно зауважує в цьому контексті Н. Шаптала, «не применшуючи важливість непорушності суверенних прав держави, міжнародне правосуддя водночас розкривається у аксіологічному осмисленні, пізнанні та доказуванні реальної сутності правотворчої та правозастосовної практики суб'єктів владних повноважень цих держав, у контексті забезпечення та захисту загальновизнаних людських цінностей»⁵.

Водночас не слід ігнорувати те, що зазначеному підходові до розуміння сутності діяльності судової системи, який можна назвати юснатуралістичним (від лат. *jus naturale* – природне право), опонує інший – позитивістський.

На думку І. Сліденка, «сучасне західне право має парадоксальний, з огляду на його природу, характер. У своєму базисі воно містить дві теорії, які практично заперечують одна одну, – природне право та позитивізм. Однак ці

⁵ Шаптала Н. К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. С. 170.

ідеї вимушені співіснувати в межах одного світоглядного простору глобального права. При цьому переважна більшість неузгодженостей, суперечностей є наслідком контрадикції між цими, по суті, екстремальними підходами до права. При цьому не слід також забувати про відсутність єдиного концептуального підходу, який би об'єднував усі рівні сучасного права»⁶.

Натомість І. Фіхте розглядає правову проблематику через поняття свободи, яка визначається ним як незаперечна і непорушна. Він зазначає у своїх лекціях «Про призначення вченого», що людина може користатися нерозумними речами як засобами для своїх цілей, але не розумними істотами; вона не сміє навіть користуватися ними як засобом для їх власних цілей; вона не сміє на них діяти як на мертвої матерії або на тварину, щоб тільки за допомогою них досягнути своєї мети, не беручи до уваги їх свободу. Вона не сміє робити добродійною, або мудрою, або щасливою ні одну розумну істоту проти її волі⁷.

Говорячи про право, зауважував Г. Гегель, ми маємо на увазі не тільки цивільне право, яке зазвичай під цим розуміють, але також і мораль, моральність і всесвітню історію, які теж сюди належать, оскільки поняття об'єднує думки згідно з істиною. Він розробляє теорію природного права, розділяючи точку зору своїх попередників – Канта, Фіхте і Шеллінга – щодо того, що всі явища дійсності повинні отримати розумне виправдання. Розум, стверджує Г. Гегель, притаманний також і самій дійсності як її порядку і сенсу. Тому природне право є єдністю буття і повинності, що здійснюється в конкретній індивідуальній творчості народного духу, а також філософією конкретної позитивної моральності. Завданням природного права, за Г. Гегелем, є пізнати суть позитивного права, щоб знайти в ньому прояв об'єктивного розуму, ідеальну основу позитивного права. Природне право не протиставляється позитивному, а становить його ідеальну сутність, вічну

⁶ Сліденко І. Оновлення правової системи України в контексті доктрини легіспруденції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 6. С. 71.

⁷ Фіхте І. Г. О назначении ученого. Фіхте І. Г. Сочинения : в 2 т. СПб. : Наука, 1993. Т. 2. С. 26.

основу і в той же час є фактором усього історичного розвитку. Мету філософії права Г. Гегель вбачав в досягненні дійсної свободи особистості, суспільства й держави, а не у «виявленні потойбічного ідеалу», нехай навіть прекрасного. У розумінні цього йому допомогло його історичне чуття, яке утримувало його від занурення в утопію⁸.

Водночас слід зазначити, що християнське вчення як і класична філософія сповідуючи свободу як одне з головних природних прав людини, не заперечувало можливості рабського поневолення. Той самий Г. Гроцій, якого справедливо вважають одним із фундаторів міжнародного права, вважав правомірним застосування рабської праці щодо полонених. Мешканці «Міста Сонця» Т. Кампанелли також володіли рабами, правда, «за їх добровільною згодою». Показово, що проголошені гасла «свобода, рівність та братерство» не завадили французьким військам жорстоко придушувати повстання рабів на острові Гаїті.

М. Бердяєв був твердо переконаний, що «рабство, яке відчувається людиною як насильство ззовні і є ненависно менш страшним, ніж рабство, яке приваблює людину і яке вона полюбила». Причина ж поневолення людини полягає в тому, що «Свобода породжує страждання. Можна зменшити страждання, відмовившись від свободи ... Свобода – важка річ. Залишатися в рабстві легше»⁹.

У подальшому, перетерпівши порушення всіх можливих природних прав під час двох світових війн XX століття, людство, починаючи з другої його половини, нарешті усвідомило необхідність реальних заходів щодо гарантування та реалізації цих прав.

Так, 10 грудня 1948 року Генеральна асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, проголошено невід’ємне й обов’язкове. дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав

⁸ Зубенко С. А. Трансформация социально-экономических систем: тенденции и факторы. *Гуманитарные науки*. 2009. № 3. С. 303–308.

⁹ Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Париж : YMCA-Press, s.d, [1939]. 224 с. *Библиотека «Вехи»*. URL: <http://www.vehi.net/berdyayev/rabstvo/index.html>.

людини. Базовими положеннями Декларації є визнання гідності всіх людей, рівності їхніх прав, що є необхідною передумовою свободи, справедливості та загального миру. Ці права не можуть бути обмежені за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національного або соціального походження чи майнового стану. Серед проголошених прав найважливішими є такі: рівність усіх перед законом; презумпція невинуватості; недоторканність особи; недопустимість неправомірного втручання в особисте і сімейне життя та безпідставного посягання на недоторканність житла, честь і репутацію людини тощо¹⁰.

Ці положення відображені у низці актів міжнародного права, найважливішими серед яких Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року¹¹. Було також утворено міжнародні судові установи, метою яких є судовий захист гарантованих прав і свобод людини та громадянина.

Як показує аналіз практики цих міжнародних судових установ, їх діяльність ґрунтується на розумному балансі позитивістського та юснатуралістичного підходів до розгляду справ. Оскільки позитивістський підхід до трансформації судочинства передбачає удосконалення та розробку нових положень чинного законодавства, визнаючи юридичний закон найдієвішим соціальним регулятором. Натомість, природничо-правова орієнтація націлена на підвищення моральної культури учасників судових процесів, що передбачає формування у них цілісної системи цінностей.

Наприклад, розглянувши скаргу гр-на Волкова про його незаконне звільнення з посади судді Верховного суду України, ЄСПЛ, зокрема, постановив, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо принципу юридичної визначеності та звільнення заявника на пленарному

¹⁰ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

¹¹ Бернхардт Р. Европейский суд по правам человека в Страсбурге: новый этап, новые проблемы. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 57–62.

засіданні парламенту, а також пункту 1 статті 6 Конвенції щодо принципу забезпечення особі «суду, встановленого законом».

У Рішенні за іншою справою ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення пункту 3 статті 5 Конвенції щодо права заявника на «розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження», а також пункту 4 статті 5 Конвенції щодо заявника у зв'язку з відсутністю адекватної процедури судового розгляду питання законності тримання під вартою під час судового провадження»¹².

Дослідивши доводи сторін у справі «Боець проти України», Європейський Суд дійшов висновку, що нездатність українських органів влади докласти усіх зусиль для забезпечення присутності потерпілої в судовому засіданні, важливість її показань для засудження Заявниці та відсутність можливості оскаржити належність всіх інших поданих доказів призвели до того, що «судовий процес не відповідав принципам справедливості»¹³.

У цьому контексті Конституційний Суд України зазначив: «Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України»¹⁴.

Таким чином, аналізуючи викладений матеріал, зокрема й практику Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України можна

¹² Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013. ; остаточне від 27 трав. 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3307. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

¹³ Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява N 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. ; остаточне від 21 лип. 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 88. Ст. 3225.

¹⁴ Справа «Боець проти України» (Заява № 20963/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 січ. 2018 р. ; остаточне від 30 квіт. 2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 60. Ст. 2105.

зробити висновок про те, що причини порушення прав людини здебільшого полягають у недосконалому законодавстві нашої держави або в його практичному застосуванні державними органами й судовими інстанціями.

Важливо підкреслити, що останнім часом у рамках судової реформи було зроблено практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та формування позитивних тенденцій в українському правовому полі щодо запровадження системи цих гарантій дотримання загальновизнаних людських цінностей у їх аксіологічному розумінні. Однак не слід залишати поза увагою й онтологічні аспекти судової реформи, які повинні ґрунтуватися на основоположному для соціальної та правової держави принципі справедливості, утвердження якого в діяльності законодавчої влади зобов'язана забезпечити судова влада.

Як наголосив у Рішенні від 2 листопада 2004 року Конституційний Суд України, саме завдяки принципів рівності громадян перед законом у правосудді втілено основоположну ідею справедливості, та зауважив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах»¹⁵.

¹⁵ Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15- рп/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ СУДОЧИНСТВА В СВІТОВІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

2.1 Запровадження наднаціонального судочинства в Європі

Сучасна вітчизняна суспільствознавча думка пропонує розуміти наднаціональне через призму діяльності міжнародних організацій, тобто окремі держави на основі взаємних домовленостей наділяють міжнародні організації наднаціональними повноваженнями, в результаті чого ці організації можуть приймати постанови, які є обов'язковими для виконання держав-учасниць. З таких позицій наднаціональне означає 1) норму, створену міжнародною організацією, яка превалює над нормами національного права 2) норму, яка є частиною національного права і є обов'язковою для застосування (зокрема і у діяльності національних судових установ)¹⁶.

Процеси європейської інтеграції сприяли становленню «наднаціональності» як правової категорії, яка є предметом дискусій серед теоретиків права і фахівців у галузі міжнародного права. Як зауважує І. Яковлюк, у науковій літературі трапляються різні варіанти поняття «наднаціональний» та виділення рис і характеристик явища, яке позначається вказаним поняттям: для існування наднаціонального необхідно, що держави-члени добровільно делегували наднаціональній організації свої суверенні права і наділяли його відповідною компетенцією для їх реалізації; інтереси наднаціональної організації не завжди збігаються з інтересами держав-членів, а тому в своїй діяльності вона виходить з власних пріоритетів, в яких відображаються цілі та завдання утвореного союзу; рішення в такій організації можуть прийматися більшістю голосів навіть всупереч позиції окремих держав-членів; інститути та органи такої організації повинні формуватися з

¹⁶ Лебедева А. Б. Проблеми співвідношення наднаціональності міжнародних організацій і суверенітету держав-учасниць. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28, Т. 3. С. 174–177. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6948/1/%D0%9F%>

міжнародних чиновників, що не пов'язані позицією уряду держави, яка висунула їхню кандидатуру; право такої організації є результатом діяльності органів, які юридично непідконтрольні державам-членам, це право має пріоритет перед національним правом та діє на всій території наднаціональної організації і є обов'язковим для усіх суб'єктів національного права; окремі сфери правового регулювання повністю або частково (конкуруюча компетенція) виключаються з ведення національних урядів; організації наділена правом втручатися в реалізацію питань, які становлять внутрішню компетенцію держави¹⁷.

Європа за час свого існування як політико-правова єдність мала низку проєктів про об'єднання, прикладом чого можуть бути концепції єдиної Європи Данте, Сен-Сімона та ін. Але лише в середині XX століття вона могла реалізувати ідею об'єднання на практиці. Сучасна об'єднана Європа у формі Європейського Союзу найчастіше позиціонується як втілення ідеї єдиного європейського дому. Хоча останні події, пов'язані з Брексіт, засвідчують неоднозначність та складність функціонування такого об'єднання, оскільки в ньому досить відчутними, але не вирішальними є відцентрові настрої.

Лідери розвинутих європейських держав на початку XXI століття стверджували, що «Європа вже набула єдиного культурно-правового простору, що дає змогу європейським державам розбудувати «загальноєвропейський дім», ідея якого передбачає і єдине «правове царство»¹⁸. Це «правове царство» конкретизується в явищі європейського правового простору. Ідея «загальноєвропейського дому базується на положеннях Декларації прав людини та громадянина 1789 року, а сутність концепції «європейського правового простору» у 80-х роках минулого століття найкраще була сформульована Президентом Французької Республіки: «Ми не побудуємо

¹⁷ Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 12. С. 121–128. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2841/1/Jakovyk_121.pdf

¹⁸ Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1999. С. 3.

Велику Європу завтрашнього дня, таку Європу, яка здатна подолати розкол, який виникає в результаті війни та її наслідків, без загальної юридичної опори. Закладемо ж основи європейського правового простору, який забезпечить на всьому континенті безперешкодне пересування ідей і людей, свободу слова та інформації, повагу прав меншин і т.д.».

В. Ляшенко вважає, що формування єдиного європейського правового простору як виявлення певної культурно-правової загальної платформи на основі усвідомлення глобальних проблем людства є триетапним процесом: 1) Загальна Декларація прав людини, 2) підписання Заключного акта конференції в Хельсінкі, 3) встановлення нових взаємовідносин у правовій сфері між Заходом та Сходом¹⁹.

Сучасність має кілька міжнародних інституцій, які за ознаками та характеристиками є наднаціональними, при цьому, як зауважує І. Яковюк, «організація може бути визнана наднаціональною (наддержавною) лише за умови збереження її членами статусу суверенних держав. В іншому разі зазначена характеристика організації втрачає будь-який сенс» [276]. У сучасному світі існує декілька міждержавних утворень, яким тією чи іншою мірою властива певна сукупність рис, що відображають сутність наднаціональності, але серед них виділяють Європейський Союз, який є інтеграційним об'єднанням з найбільш яскравим та беззаперечним прикладом наднаціональної організації. «Тому не дивно, що та частина дослідників, яка намагається з'ясувати зміст наднаціональності емпіричним шляхом, вдається до аналізу саме тих специфічних особливостей, які притаманні Євросоюзу як наддержавному утворенню»²⁰.

На думку В. Василенка, основними ознаками наднаціональності міжнародних європейських організацій є:

¹⁹ Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1999. 12.

²⁰ Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 12. С. 121–128. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2841/1/Jakovyk_121.pdf

- такі організації мають виняткову компетенцію у сферах, які чітко прописані в установчих документах і які раніше належали до суверенних прерогатив держав-членів;
- головний представницький орган має правоздатність розширювати компетенцію держав-членів, які мають нерівну кількість голосів;
- право органів співтовариств, які діють у межах своєї компетенції, без згоди членів та супроти їхньої згоди зобов'язувати до конкретних дій на підставі ухвалення обов'язкових постанов більшістю голосів;
- органи співтовариства мають право укладати договори (від імені співтовариства) з третіми державами, але в межах своєї компетенції. Такі договори обов'язкові для держав-членів;
- органи співтовариств мають право в межах своїх компетенцій через постанови та міжнародні договори уповноважувати або зобов'язувати державичлени, фізичні та юридичні особи без трансформації положень цих договорів або постанов у національне законодавство;
- непередставницькі органи співтовариств (органи, які складаються з міжнародних чиновників) наділяються повноваженнями ухвалювати обов'язкові для держав-членів рішення²¹.

Як система чинних норм позитивного права європейське право сформувалося на стику національного та міжнародного права, що зумовило його специфіку, яка представлена у формі особливої правової системи *sui generis* (правові інститути, механізми і принципи міжнародного й національного права). У рішенні у справі 26/62 *Van Gend en Loos* зазначається: «Співтовариство [Союз] створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, а також їх громадяни». Схожа позиція простежується також у рішенні у справі 6/64 *Costa v. ENEL*, де підкреслювалося: «На відміну від звичайних міжнародних угод, Договір про Європейське економічне співтовариство створив свою власну

²¹ Василенко В. А. Основы теории международного права. Киев : Вища школа, 1988. С. 90-91.

правову систему, яка ...стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і якої їх суди зобов'язані дотримуватися». Право ЄС суттєво впливає на національне право держав-членів та визначає розвиток національних правових систем держав-членів. Крім того, право ЄС здійснює значний вплив на правові системи третіх країн. Основою такого впливу є міжнародні договори про співпрацю, у тому числі угоди про асоціацію, що містять зобов'язання із гармонізації національного законодавства із нормами права ЄС²².

Сучасне право ЄС є складним за своєю структурою, джерелами права, формами правотворчості і правозастосування, воно також має власні вивірені специфічні механізми захисту від можливих порушень. В основі правової системи ЄС лежить низка установчих договорів, найважливішими серед яких є: Договір про ЄС 1992 р., Договір про функціонування ЄС 1957 р., а також Хартія ЄС про основоположні права 2000 р. у редакції Лісабонського Договору 2007 р. Особливе значення в структурі права ЄС мають акти вторинного права (регламентах, директивах, рішеннях тощо), в яких деталізуються та положення «первинних» Договорів.

Тому право Європейського Союзу є наднаціональним за своїм характером, а відтак наділене вищою юридичною щодо національного права держав-членів, що відповідає принципу верховенства права ЄС. Воно (право ЄС) має пряму дію в національному праві держав-учасниць, наділяє суб'єктивними правами та обов'язками як держави-члени, так і фізичні та юридичні особи, які мають змогу захищати свої права, що гарантуються нормами права ЄС (у формі позовів до судів держав-членів). Стосовно спрямованості права ЄС, то встановлюється уніфіковане, єдине, за своєю спрямованістю, право ЄС, яке є інтеграційним, оскільки запроваджує єдині, уніфіковані правила поведінки для всіх держав-членів, фізичних та юридичних осіб, що перебувають під юрисдикцією ЄС²³.

²² Характеристика права ЄС. Євроінтеграційний портал . URL: <http://eu-ua.org/kharakterystyka-prava-yes>

²³ Характеристика права ЄС. Євроінтеграційний портал . URL: <http://eu-ua.org/kharakterystyka-prava-yes>

З моменту свого виникнення право ЄС чинить суттєвий вплив на національне право держав-членів, що в цілому позначається на розвитку та формуванні особливостей сучасних національних правових систем. Також спотерігається відчутний вплив права ЄС правові системи третіх країн. Цей вплив здійснюється через низку міжнародних договорів про співпрацю, угод про асоціацію, положення яких обов'язково передбачають гармонізацію національного права з правом ЄС.

Але сьогодні спостерігаються і відцентрові процеси. Йдеться про підвищення авторитету власного національного права стосовно права ЄС. Прикладом таких процесів можуть слугувати події, які відбуваються в сучасній Польщі: у лютому 2020 року Президент Польщі Анджей Дуда підписав оновлені закони про загальні суди та Верховний суд (що є частиною масштабної судової реформи, яка триває уже п'ятий рік). Оновлене законодавство передбачає звільнення та позбавлення права на професію тих суддів, які не визнають судової реформи, ухвалюють рішення згідно з нормами права ЄС, а не новим національним правом, а також та публічно критикують дії уряду.

2.2 Світове бачення змін в судочинстві України

Геополітичні зміни кінця XX століття (розпад колоніальної системи та Радянського Союзу) ознаменували не лише появу нових держав на політичній мапі світу, але й суттєві зрушення в масовій свідомості, результатом чого стало формування нових систем цінностей та ідеологій насамперед для громадян цих держав. Перехід від соціалістичного способу виробництва до капіталістичного насамперед передбачав не зміну способу виробництва, а побудову нової системи цінностей, яка б відповідала капіталістичному суспільству. Тому зміни в країнах колишнього соціалістичного табору є соціальною трансформацією, яка торкається усіх сфер суспільного життя і передбачає ломку соціетальних структур. Для України, як і для усіх постсоціалістичних держав, характерні:

1) зміна політичної й державної системи, відмова від однопартійності, створення парламентської республіки західноєвропейського типу, загальна демократизація суспільних відносин;

2) оновлення/створення нових економічних засад суспільної системи, орієнтація на ринкову економіку, в інтересах якої проводяться роздержавлення власності й програма приватизації; створення нового правового механізму економічних і фінансових відносин, який припускає багатокладність форм економічного життя та інфраструктури для розвитку приватної власності; вводяться «вільні ціни»;

3) відмова від соціалістичної «всезагальності праці», ліквідація системи «соціального утримання» з одночасним проголошенням стандартів ліберально-демократичних свобод;

4) пристосування до вимог світового ринку, поява нових форм зовнішньоекономічної діяльності, переструктурування економіки (зміна її пропорцій і кооперативних зв'язків);

5) зміна духовно-культурних орієнтирів суспільного розвитку²⁴.

Також слід мати на увазі, що в наявній сьогодні теорії трансформації та катастроф наголошується на зумовленості стійкості динамічної соціальної системи двома тенденціями: з одного боку, відтворення та збереження «старих» системних якостей, а з іншого – пошук шляхів адаптації до нових історичних умов (зазвичай такі пошуки та їх результати називають новими, прогресивними тощо). Динамічна стійкість важливих соціальних сфер «має відносний характер, оскільки політичний та економічний світ (зовнішнє середовище) змінюється. Тому йдеться скоріше про якийсь ідеальний тип еталонної моделі, яка дає можливість підготуватися до подолання можливих криз, до переходу до стійкого розвитку»²⁵.

²⁴ Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. Харвест, 1998. 431 с.

²⁵ Дашутін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму. Київ : Парламентське видавництво, 2001. С. 24.

Трансформаційні процеси в суспільстві є наслідком суттєвих змін у панівній системі цінностей та ідеології конкретного суспільства. Ідеологоціннісна складова суспільства одночасно є рушійною силою та результатом трансформацій. Ознайомлення з історією розвитку людства лише підтверджує висловлену нами тему. Кардинальні соціальні зміни (еволюційного чи революційного характеру) пов'язані зі змінами у світоглядній системі конкретної спільноти. При цьому слід мати на увазі, що форма (лексема) для позначення цінності, зазвичай, є незмінною, а суттєві зміни відбуваються із змістовним наповненням цієї лексики. Такі зміни детально досліджені та опрацьовані представниками теорії ментальностей. Конкретизацією або суспільними цінностями у дії є якість та форма судочинства на конкретному етапі розвитку конкретного суспільства (у нашому випадку держави, оскільки суд є державним органом, а його діяльність є такою, що санкціонується й контролюється державою).

Судочинство є однією зі сфер суспільного буття, в якій віддзеркалюється та конкретизується ця панівна система суспільних цінностей, оскільки згідно з визначенням судочинство є:

- 1) формою реалізації судової влади;
- 2) порядком «провадження у судових справах судами відповідної юрисдикції»²⁶.

У своїй статті «Правосуддя як мета та мета правосуддя (до питання про філософію правосуддя)» В. Бігун виділяє види судочинства залежно від галузі права, не характеризуючи судочинство як явище²⁷. Крім того, автор закріплює за судочинством суто технічну функцію, виконання якої повинно слугувати справедливому правосуддю. На нашу думку, судочинство як процесуальний феномен є динамічним за своєю суттю, має специфічно-конкретизуючі характеристики в галузевому розрізі (адміністративне, кримінальне, цивільне

²⁶ Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський та ін. ; редкол.: І. С. Чиж (голова), В. С. Ковальський (відп. секр.) та ін.] ; відп. ред. О. В. Лавринович ; наук. ред. В.Ф. Погорілко. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 471.

²⁷ Бігун В. Правосуддя як мета та мета правосуддя. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 9–13.

тощо), але незалежно від галузевої приналежності процедури, етапи, дії та діяльність, цілі, передбачені наявним типом судочинства, залежать від ціннісно-нормативної системи в суспільстві, прикладом чого є широка ілюстративна база з історії суду та судочинства. Тобто судочинство є дієвою системою норм, правил, вимог, виконання яких сьогодні повинно забезпечити оптимальний, своєчасний, справедливий розгляд конкретної справи, з обов'язковою ретроспективною істиною. Кінцева мета для процесів та дій уповноважених осіб (у нашому випадку – суддів), які об'єднуються поняттям «судочинство», є досягнення такого результату, який максимально буде відповідати прийнятим суспільством (на даному етапі розвитку) ідеалом. Для середньовічної Європи метою судочинства й правосуддя було досягнення замирення з Богом в частині порушення людиною встановленого порядку речей (справедливості), а всі процесуальні дії були виправдані ідеєю «во ім'я Господа», оскільки середньовічна Європа визнає єдину над-мирську цінність – Бога. В межах європейського середньовічного судочинства дозволеними були специфічні процедури та прийоми: змагальні поєдинки, тортури, ордалії тощо.

Сучасною метою-ідеалом судочинства є орієнтація на ліберальні цінності – справедливість, рівність, свободу кожної людини. Дієвість цієї ціннісної тріади у суспільстві, зокрема і в судочинстві, сьогодні є ознакою цивілізованості суспільства.

Людство має «базовий» набір цінностей, які поряд із переконаннями та ідеалами формують ідеологію та світогляд конкретного суспільства. «Базові» компоненти суспільної свідомості кожного окремого суспільства на конкретному етапі розвитку мають однакове лексичне оформлення, але різне змістовне наповнення, йдеться про справедливість, добро, рівність, свободу. Одним із видів суспільного світогляду є правовий світогляд, який є «базою» для трансформацій у правовій сфері, правосудді та судочинстві.

У демократичному суспільстві засадничою характеристикою правового світогляду є судова справедливість для кожного громадянина, яка великою мірою залежить від моральних цінностей, якими керуються судді.

Саме тому аксіологічні та онтологічні аспекти формування світогляду суддів набувають ключового значення у процесі реформування вітчизняної судової системи. Результати вивчення низки наукових праць вказують на те, що, незважаючи на різні підходи до розуміння ключових питань, пов'язаних із реформуванням системи правосуддя в Україні, у наукових колах існує консенсус щодо визнання залежності її майбутнього від якості базових принципів, які будуть закладені у світогляд кожного судді та судової влади в цілому. Водночас варто зазначити, що окремі аспекти судової діяльності в контексті філософського обґрунтування наявності системного зв'язку між світоглядом судді та процесом формування його правового мислення, з урахуванням традицій, звичаїв та ментальності автохтонного українського народу, на наш погляд, все ще залишаються малодослідженими.

Визначення напрямів трансформації національної судової системи, як невід'ємної складової загальної правозастосовної системи залежить від визначального в суспільстві світоглядного ідеологічного підходу до розуміння загальнолюдських цінностей (аксіологічний вимір), а також економічних, соціальних, політичних та інших чинників (онтологічний вимір). Значною мірою формування правового світогляду також залежить від рівня особистої та суспільної правової культури, правової свідомості кожного представника правозастосовних органів та інститутів громадянського суспільства.

Роздумуючи над сутністю світогляду як філософської категорії та соціального феномену, І. Кант у своїй книзі «Критика чистого розуму» писав що слово «світ» у трансцендентальному сенсі означає абсолютну тотальність сукупності наявних речей». Світ, на думку видатного філософа, оскільки він має бути відповідним усім моральним законам (яким він може бути відповідно до свободи розумних істот і яким він повинен бути за необхідними законами моральності), слід називати моральним світом²⁸.

²⁸ Кант І. Критика чистого розуму / [пер. з нім. І. Бурковського]. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

Наявність безпосереднього зв'язку між світоглядом і мораллю визнавав й Г. Гегель, який зазначав, що світогляд в уявленні про моральне самоусвідомлення складається з двох аспектів — чистого обов'язку й реальності, які утверджені в одній єдності, а отже, «і те, і те утвердження слід розуміти не як щось сутнє в собі і для себе, а як моменти, що існують та, в уявленні, властивому абсолютній сутності, не суперечать моральності». Виходячи з цього Г. Гегель, робить висновок про те, що моральний світ, розірваний на цьогобічність і потойбічність, і моральний світогляд — це «форми духу, їхні рух і повернення у просте для-себе-сутнє «Я» розвиватимуться, і з них як їхня мета і результат постане реальне самоусвідомлення абсолютного духу»²⁹.

Натомість серед сучасних фахівців у галузі філософії права питання, пов'язані з науковим підходом до визначення сутності й змісту поняття «світогляд», на цей час залишаються дискусійними.

Так, у колективній монографії за редакцією професора В. Капітона зазначено, що термін «світогляд», який ввів у загальнонавчаний лексикон І. Кант, не потрібно розуміти буквально, як систему поглядів на світ — це споглядальне, просвітницьке тлумачення. А світогляд — «це система принципів і знань, ідеалів і цінностей, надій і вірувань, поглядів на зміст і мету життя, що визначає діяльність індивіда чи соціального суб'єкта й органічно включається в його вчинки і форму мислення». Згідно з компонентною структурою світогляду, до його складу належать:

- знання, уявлення, переконання (інформаційно-теоретична складова);
- норми, оцінки, цінності, ідеали (ціннісна складова);
- почуття, емоції, переживання (почуттєво-афективна складова);
- воля, вчинки, програма поведінки (праксеологічна складова)³⁰.

²⁹ Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / [пер. з нім. П. Тарашук]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. С. 304.

³⁰ Світогляд і світ людини : кол. монографія / за заг. ред. проф. В. П. Капітона. Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. С. 5.

У «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією С. Аверинцева світогляд визначається як «система уявлень про світ і місце в ньому людини, про відносини людини в ньому, про ставлення людини до дійсності, що оточує її, і до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і установки людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації»³¹.

Ми вважаємо, що орієнтація світогляду на повагу до загальнолюдських цінностей більш повно відображає його сутність у сучасному розумінні, оскільки саме цінності є дуже важливою компонентою світогляду та ключовим фактором, що визначає принципи трансформації вітчизняної судової системи.

У цьому контексті не зайвим є зосередити увагу на тому, що судові рішення приймається на підставі аналізу фактів, сукупність яких становить основу внутрішнього переконання судді, тобто переконання, яке, так само формується під впливом як позитивістського розуміння права, так і його світогляду як такого, що з'єднують ідеологічне розуміння цінностей з діями, що втілюють цю ідеологію у практичну діяльність.

Одним з таких факторів є справедливість, не випадково саме поняття «юстиція» (*iustitia*) перекладається з латини саме як «справедливість». Як наголошено в цьому аспекті у Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/ 2004: «... у сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, ... справедливе застосування норм права – є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість»³².

Таким чином, в умовах реформування (трансформації) вітчизняної судової системи осмислення основних засад формування світогляду суддів набуває особливого значення, оскільки дослідження філософсько-правових

³¹ Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др.]. 2-е изд. М. : Сов. Энциклопедия, 1989. С. 366.

³² Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15- рп/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975.

рефлексій правового мислення суддів сприятиме розвиткові аксіологічних вимірів судочинства, які полягають у втіленні в правове життя ідеалів законності, справедливості та верховенства права. Не менш важливим для визначення напрямів судової реформи в контексті формування світогляду суддів та судочинства в цілому є також дослідження впливу на діяльність судової системи онтологічних вимірів, тобто соціально-економічних, політичних, культурно-моральних та інших чинників, які визначають буття суспільства.

У явищах, пов'язаних з євроінтеграційними процесами, що відбуваються в особистісно-психологічних структурах судді, особливого значення, як слушно зауважує вітчизняний фахівець у галузі державного управління О. Акімов, набувають розширення світогляду, корегування та подолання стереотипів, трансформація цінностей, розвиток й удосконалення поведінкових компетенцій³³.

Ще одним важливим питанням, пов'язаним з трансформаційними процесами вітчизняного судочинства, є формування суддівського корпусу на засадах відкритого, конкурентного доступу до професії судді та суддівської посади, усунення суб'єктивних, насамперед політичних, впливів на цей процес. Як вважає автор, цьому сприятиме вільний доступ до суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді яка згідно з ч. 7 ст. 85 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є відкритим для загального доступу на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та яке відповідно до ч. 4 цієї ж статті Закону, має містити вичерпні дані, інформацію щодо відповідності судді критерію доброчесності, зокрема, відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих суддею відповідно до цього Закону та законодавства у сфері запобігання корупції)³⁴.

³³ Акімов О. О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 176 с.

³⁴ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв.2016 р. № 1402-VIII ; в ред. від 05 серп. 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Дійсно, відкритість для громадськості інформації про суддю, навіть, його декларації, сприятиме встановленню його відповідності вимогам доброчесності та моральної стійкості, а також етичним стандартам встановленим Кодексом суддівської етики³⁵.

У цьому контексті, на наш погляд, варто взяти до уваги думку американського філософа К. Бурке (Університет м. Чикаго, США), який вважав недостатню інформованість громадян про діяльність судової гілки влади однією з тенденцій, які згубно впливають на імідж суду³⁶.

Таким чином, нині актуальним є подолання рудимента радянського судочинства, одним із кроків до цього є започаткування реальної судової реформи, успіх якої повною мірою залежать від якісної зміни світогляду як професійної юридичної спільноти, так і суспільства загалом. Тобто формування високопрофесійного ядра фахівців у галузі права з якісно новим рівнем правового світогляду, чия діяльність має забезпечити не тільки розробку правових норм, в основу яких покладено загальновизнані міжнародні стандарти, а й дотримання їх у процесі правозастосування.

Ідея права, як зазначає в цьому контексті професор С. Максимов, відіграє роль логічно-первинного елемента, істинної основи права, а антологічно-первинним є право в конкретній ситуації, яка може забезпечити справедливість завдяки відношенню взаємного «припущання», що формується на основі двох моментів права: моменту свободи (ідеї права) і моменту рівноваги порядку (правовідносин)³⁷.

³⁵ Кодекс суддівської етики : затв. XI черговим з'їздом суддів України 22 лют. 2013 р. Вісник Верховного суду України. 2013. № 3. С. 27–29.

³⁶ Сучасне управління в суді : навч.-практ. посіб. / відп. ред. І. П. Голосніченко, П. Г. Соломон. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 205-206.

³⁷ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. С. 187.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Вплив євроінтеграційних процесів на судочинство України в умовах війни

Двадцять перше століття відоме собою як початок епохи кардинальних змін у суспільному житті та бутті. Таким чином, змінюється світоглядна позиція не лише європейських держав, а й України зокрема. Незалежність, суверенність та незламність української держави, яку ми намагаємося захищати протягом останніх років, у котре підтверджує, що Україна вибрала курс на впровадження зазначених позитивних змін як у звичному суспільному житті, так і у правовій площині у напрямі покращення захисту прав та свобод людини і громадянина. Саме тому, упровадження європейських правових стандартів у судову систему України, особливо за умов воєнного стану, є потужним відголоском щодо готовності до кардинальних змін задля набуття статусу країни по-справжньому європейського рівня. Таким чином, уже маючи статус кандидата у члени Європейського Союзу, Україна має першочергово адаптувати сферу чинного вітчизняного законодавства та судово-виконавчої гілки влади під європейські вимоги та виклики. Саме це впливає на постійне реформування та оптимізацію національної системи дотримання прав та свобод людини, справедливості правосуддя суб'єктами владних повноважень відповідно до європейських правових стандартів. Зокрема, варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану суди та інші органи системи судоустрою України зобов'язані працювати безперервно, оскільки державним захистом забезпечуються Конституційні права та свободи людини і громадянина.

Отже, у цьому аспекті позитивний вплив на діяльність органів правосуддя забезпечать саме європейські вимоги та стандарти, першочерговим спрямуванням яких є: посилення боротьби з корупцією в органах судоустрою,

реформа Конституційного суду, продовження судової реформи в Україні, зокрема подолання корупції через упровадження антиолігархічного закону. Тому, саме такі реформаційні процеси глобального рівня значущості не лише для відстоювання державних інтересів у судових спорах, а і для захисту прав людини і громадянина під час судового провадження, нині є найактуальнішими та найвпливовішими³⁸.

Посилений курс на європейську інтеграцію, котрий українська держава намагається активно підтримувати останні роки, поступово починає набирати позитивних обертів через призму минулого часу.

Таким чином, першим вагомим результатом для української інтеграції, хоч і в умовах труднощів, зумовлених вторгненням держави-агресора, стало отримання кандидатства в члени до Європейського Союзу 23 червня 2022 року³⁹. Проте його отримання – це лише маленький крок на великому шляху європейської інтеграції. На шляху до вступу України до Європейського Союзу українській владі необхідно не лише адаптувати чинне законодавство під європейські мінімальні рекомендації та вимоги, а й запровадити вагому низку реформаційних процесів, основний акцент яких сформовано саме на боротьбі з корупційними проявами в органах виконавчої влади та публічного адміністрування, зокрема судовій системі України.

Отже, першим із низки певного кола «європейських завдань» перед Україною є продовження судової реформи 2016 року⁴⁰, що є одним з основних кроків, які повинна виконати Україна, щоб стати повноцінним членом Європейського Союзу. Таким чином, початок судової реформи у 2016 році став наймасштабнішою реформою у системі українського судоустрою за останні десятиліття. Варто вказати, що ця реформа охоплювала запровадження змін до Конституції України та створення нових судових інституцій. Вагомим

³⁸ Кандидат авансом: 7 вимог, котрі повинна виконати Україна, щоб не втратити статус в ЄС. *Офіційний портал новинного видання Європейська правда*. URL: <https://bit.ly/3w37JTZ>

³⁹ Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. *Офіційний портал новинного видання mind.ua*. URL: <https://bit.ly/3dvibx4>

⁴⁰ Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. *Офіційний юридичний портал Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3QK1hJc>

кроком цієї судової реформи, який зробила українська держава, стала перевірка кандидатів Вищої ради правосуддя на доброчесність та закінчення відбору кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Основним спрямуванням та призначенням указаних інституцій став відбір суддів на посади, контроль за дотриманням чинного законодавства, включно з автоматичним звільненням за його порушення. Першочергово ці перевірки були спрямовані на новостворені Етичну раду, котра провадить діяльність щодо перевірки членів Вищої ради правосуддя, та на Конкурсну комісію, яка провадить діяльність стосовно перевірок Вищої кваліфікаційної комісії суддів. У зазначених організаціях були співробітники з міжнародних експертних комісій, які мали право вирішального голосу⁴¹. Позитивні зміни після таких перевірок є проявом успішного виконання європейських вимог, проте вони також зобов'язані бути максимально прозорими задля їх ефективності, як це працює в країнах Європейського Союзу. Водночас, в умовах запровадження воєнного стану в Україні, викликаного несанкціонованим вторгненням держави-агресора, виконання вказаної вимоги суттєво ускладнилось. Та попри наявні тимчасові труднощі, розглянута судова реформа в сучасних умовах є одним із найнеобхідніших кроків, оскільки вона дає надії щодо можливості стати повноцінним членом Європейського Союзу. Зазначимо, що ефективні перевірки судів, належне функціонування судової системи України є позитивним відголоском не лише для формальності та бюрократичних питань, а й для громадянського населення української держави, тому що ці критерії не лише підвищують довіру суспільства до судової гілки влади, а й надають своєрідну впевненість щодо справедливого та чесного судового розгляду, забезпечення Конституційних прав та гарантій людини і громадянина, для громадян та бізнес-сфери.

Наступним важливим кроком до покращення вітчизняної судової системи та її імплементації до європейських стандартів є реформа

⁴¹ Що має виконати Україна, щоб увійти до Євросоюзу. *Офіційний портал новинного видання Твоє місто*. URL: <https://bit.ly/3SI93Fk>

Конституційного Суду України⁴². Проведення реформаційних процесів Конституційного Суду України є одним із вагомих кроків у контексті адаптації українського законодавства під європейські вимоги, прискорення процесу набуття України членства в Європейському Союзі, ефективності судової системи. Зазначена судова реформа 2016 року позитивно вплинула на діяльність Конституційного Суду. Відповідно, 13 липня 2017 року ухвалено Закон України № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України»⁴³. Основне спрямування цього нормативного правового акта, як одного зі способів наближення України до членства в Європейському Союзі, полягає у його безпосередньому об'єкті призначення. З огляду на загальний аналіз, доцільно зазначити, що Президент України, Верховна Рада України, з'їзд суддів зобов'язані проводити незалежний один від одного конкурс на заміщення вакантних посад суддів. Жовтень 2020 року став переломним моментом на шляху до ефективності цієї реформи. Ухвалення рішення Конституційним Судом України про скасування кримінальної відповідальності за неподання чи фальсифікацію електронних декларацій майже не стало великим відкатом назад на шляху до набуття членства в Європейському Союзі⁴⁴. Ухвалення цього рішення спричинило майже втрату довіри українського суспільства до судової системи України, зокрема виникнення «кризової ситуації Конституційного Суду України». Саме тому, з метою послаблення зазначеного напруження та виправлення допущених помилок у здійсненні Конституційним Судом власної процесуальної діяльності необхідно посилити ретельну перевірку та ускладнити конкурсний відбір на посаду судді. Зокрема, наявна необхідність відсторонення від посади та недопущення до реалізації посадових обов'язків осіб, які перебувають на власній посаді задля отримання або надання незаконної вигоди або перебувають у політичній залежності, таким

⁴² Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. *Офіційний портал новинного видання Суспільне Новини*. URL: <https://bit.ly/3pkvao0>

⁴³ Про Конституційний Суд України: Закон України No 2136-VIII від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

⁴⁴ Понад 10 тисяч чиновників не понесуть кримінальної відповідальності за неподання декларації через рішення КСУ. *Офіційний портал Національного Агентства з питань запобігання корупції*. URL: <https://bit.ly/3QHR2Fj>

чином використовуючи посадові обов'язки та судові повноваження задля провадження певної «тіньової» діяльності, уможливлуючи настання або потенційність настання тяжких юридичних або економічних наслідків для держави.

Зазначимо, що боротьба з корупцією та корупційними проявами всередині держави завжди посідає вагоме місце. Не є винятком важливості боротьби з корупцією одна з перелічених європейських вимог на шляху до набуття членства в Європейському Союзі – посилення боротьби з корупцією та незалежність антикорупційних інституцій⁴⁵. Як відомо, за останні 8 років в Україні активно відбувався процес антикорупційної реформи: створення антикорупційних інститутів, внесення відповідних законодавчих змін тощо. У висновку Європейської комісії зазначено про потужний track records того, що було зроблено Україною, а саме: підписано всі ключові міжнародні конвенції у сфері антикорупції, зокрема Конвенцію ООН проти корупції (UNCAC); імплементовано міжнародні рекомендації щодо механізмів моніторингу корупції, зокрема GRECO; криміналізовано усі форми корупції та ухвалено законодавство щодо усунення конфлікту інтересів, захисту викривачів (whistle-blowers) та прозорого механізму фінансування партій; запроваджено комплексну систему подання електронних декларацій для державних службовців; забезпечено прозорість системи проведення державних закупівель; створено антикорупційні інституції та забезпечено їх ефективне функціонування: Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС), а також Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) та Агентство з розшуку та менеджменту активів⁴⁶. Водночас, оскільки більшість корумпованих проявів припадає на безпосередньо органи з боротьби з корупцією та її чинниками, тому не стало

⁴⁵ Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? *Офіційний портал Всеукраїнського професійного юридичного видання Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3Qnbuvj>

⁴⁶ Нірмал Вішевнік. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? *Офіційний портал Всеукраїнського юридичного видання Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3pmuuyv>

винятком на шляху до європейського членства посилення уваги до подолання таких проявів в органах антикорупційних інституцій, одним із яких є ВАКС. Отже, насамперед доцільно окреслити цю вимогу загалом. Так, аналізуючи відгуки європейських комісій щодо незалежності антикорупційних інституцій України, варто сказати, що вказана неупередженість та незалежність має вирішальне значення, а органи з боротьби з корупцією зобов'язані мати керівників у будь-якому разі. Зокрема, наголошено на проведенні прозорої та неупередженої процедури відбору кандидатів на заміщення вакантних посад очільників НАБУ, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), а також обрання та призначення Голови ВАКС, оскільки термін повноважень попереднього очільника сплив. Зазначимо, що конкурсна комісія з обрання керівника САП 19 липня 2022 затвердила результати конкурсу. Найбільше балів набрав детектив НАБУ Олександр Клименко, який став новим очільником САП.

Крім того, у висновку Європейської комісії наголошено на тому, що в деяких випадках розслідування корупційних правопорушень в українській державі проводять доволі упереджено, правоохоронні органи зазнають політичного впливу та втручання⁴⁷. Зокрема, зосереджено увагу на низькому ступені функціонування в контексті взаємодії європейських інституцій під час розслідування корупційних правопорушень. Доцільно погодитися з висловом президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн: «Антикорупційні інституції вже створені, зараз вони мають почати функціонувати на всю потужність»⁴⁸. Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можна сказати, що Україна має вагомі перспективи у питанні набуття статусу члена Європейського Союзу, проте боротьба з корупційними проявами все ж таки

⁴⁷ Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. *Офіційний портал Представництва Європейського Союзу в Україні*. URL: <https://bit.ly/3SPTP0Z>

⁴⁸ Read-out of the weekly meeting of the von der Leyen Commission by Ursula von der Leyen, President of the European Commission and Olivér Várhelyi, European Commissioner, on the Commission's opinions on the EU membership applications by Ukraine, Moldova and Georgia. *Офіційний портал Європейської комісії*. URL: <https://bit.ly/3JUNld9>

залишає бажати кращого, що для країни – члена Європейської Спільноти є майже недопустимим.

Нині в Україні триває війна. Прагнення української держави та українського суспільства до необхідності самореалізації як країни європейського рівня, на превеликий жаль, не завжди викликає у «сусідів» позитивні відголоски та критику. У результаті незадоволення діяльністю української держави щодо набуття членства в Європейському Союзі 24 лютого 2022 р. державою-агресором здійснено несанкціоноване вторгнення на українські землі з метою запобігання зазначеного становлення України як європейської країни та повноцінного її підкорення. При розгортанні будь-якого військово-політичного конфлікту завжди в посиленому темпі першочерговою необхідністю є адаптація чинного законодавства держави під нові, тимчасові скрутні умови. Не стала винятком і судова система України, чинне судове законодавство, оскільки ситуація в країні не має перешкоджати безперервній роботі судових інституцій та обмежувати конституційне право людини на судовий захист.

Отже, у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, першочерговим ключем адаптації судового законодавства під виклики навколишнього середовища стало оновлення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII⁴⁹. Таким чином, основні новели цього нормативного акта в контексті регламенту судової діяльності викладено у статті 26. Аналізуючи пункт 1 статті, варто вказати, що основне спрямування правосуддя на територіях, де запроваджено військовий стан, полягає у здійсненні правосуддя лише вповноваженими на це судовими органами, повноваження яких регламентовано статтею 124 Конституції України⁵⁰. Доцільним, зокрема, є питання стосовно швидкості розгляду судових справ. Таким чином, згідно з п. 2 зазначеного Закону, забороняється скорочення чи

⁴⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁵⁰ Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

прискорення будь-яких форм судочинства, що є позитивним відголоском у контексті повноти розгляду справ. Надважливою умовою щодо судової діяльності є територіальна підсудність судових справ.

Таким чином, згідно з п. 3, статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» доцільно наголосити на важливості зміни територіальної підсудності судових справ, оскільки території, які перебувають у стані окупації або біля територій ведення активних бойових дій, на жаль, не завжди дають змогу розглянути будь-яку справу в належному процесуальному порядку.

Однією з важливих новацій для функціонування судової системи під час воєнного стану є перелік рекомендацій від Ради Суддів України⁵¹. Першим із переліку рекомендацій є визначення роботи суду. Таким чином, виходячи з поточної ситуації у регіоні, де розташований судовий орган, зборами суддів відповідного органу має бути ухвалено рішення, яке визначає особливості роботи суду у відповідному регіоні. Ухвалення такого рішення відбувається через очний збір суддів, проведення зборів у дистанційному режимі (за необхідності) та остаточне ухвалення рішення Головою суду. Наступною рекомендацією є визначення умов роботи суду у воєнний час з урахуванням поточної ситуації в регіоні. Таким чином, рекомендація передбачає роз'яснення судам щодо діяльності координаційних штабів, створених із метою координації системи правосуддя та правоохоронних органів у відповідному регіоні. Зокрема, друга частина рекомендації зобов'язує судові органи узгоджувати судові рішення з указаними координаційними штабами, виходячи з можливості забезпечення організаційних питань роботи суду та провадження процесуальної діяльності.

Життя та здоров'я людини та працівника є першочерговою важливістю під час виконання посадових обов'язків. Таким чином, наступними рекомендаціями із загального переліку є визначення відповідальної особи, яка

⁵¹ Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Офіційний портал Ради Суддів України. URL: <https://bit.ly/3w5OUiN>

має забезпечувати актуальний облік ведення працівників апарату та судів, зокрема, з урахуванням форми діяльності, за можливості переведення працівників судового органу на дистанційний режим роботи⁵². Найважливіша роль зазначеної відповідальної посадової особи за ведення обліку працівників полягає у щоденному зборі, обробці даних про фактичне місцезнаходження суддів та працівників апарату, з'ясування причин відсутності на робочому місці та причини неможливості явки на роботу. Зокрема, суддям та працівникам в обов'язковому порядку необхідно передавати інформацію про своє місцезнаходження, включно із зарахуванням до лав територіальної оборони або Збройних Сил України. Також необхідно рекомендувати працівникам судів та суддям, які не можуть здійснювати свої повноваження, зокрема дистанційно, подавати заяви про відпустку, керівництву судів оперативно ці заяви задовольняти. Доцільно наголосити, що задля дотримання безпеки працівників судового апарату Рада суддів України наполегливо рекомендує перевести всіх доступних працівників на дистанційний формат роботи.

Необхідно зазначити, що в Україні певною мірою вже діє онлайн-правосуддя. Так, 17 серпня 2021 року Вища рада правосуддя рішенням № 1845/0/15-21 затвердила Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. 5 жовтня 2021 року офіційно почали функціонувати такі підсистеми (модулі) ЄСІТС: підсистема «Електронний кабінет», яка забезпечує процедуру реєстрації користувачів у ЄСІТС, а також подальшу автентифікацію таких осіб із метою їх доступу до підсистем (модулів) ЄСІТС у межах наданих прав; підсистема «Електронний суд», що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду,

⁵² Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал юридичного видання Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3AfRe8r>

інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких чи інших документів; підсистема відеоконференцзв'язку, що забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів, у приміщенні іншого суду – за допомогою технічних засобів суду, в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань або медичному закладі – за допомогою технічних засобів, наявних у відповідній установі. А тому важливим є доступ до всіх етапів та форм судочинства⁵³. Таким чином, рекомендація передбачає визначення мінімального кола осіб, які повинні перебувати у приміщенні суду впродовж робочого дня, зокрема чіткий розподіл посадових обов'язків між ними.

Водночас питання розгляду справ залишається невідкладним, попри воєнний стан у країні. Згідно з рекомендацією номер п'ять, варто сказати, що її основне спрямування полягає у можливості відкладати розгляд справ, за винятком невідкладних судових розглядів, а також зняття їх із розгляду, ураховуючи те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через залучення до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя.

Отже, резюмуючи все вищевикладене, доцільно зазначити, що стрімкий курс української держави на європейську інтеграцію, основною метою якого є повноправне членство України в Європейському Союзі, ставить перед собою велике коло доволі важливих вимог, дотримання яких є складним, але обов'язковим. Адаптація чинного національного законодавства, зокрема

⁵³ ВРП підтримує законопроект щодо якнайшвидшого запровадження дистанційного судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал судової влади України*. URL: <https://bit.ly/3pnkO6B>

судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементацію кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети. Кандидатство в члени Європейського Союзу для України є лише першою ланкою на шляху до повноцінного європейського цивілізованого світу. Але, на превеликий жаль, стрімкий курс України на європейську інтеграцію та саморозвиток як європейської держави зовнішнім ворогом прирівнюється до фашизму, націоналізму та інших пустих слів і безглузвих звинувачень. Водночас діяльність органів судової системи та відокремлених судових апаратів у сучасний скрутний для України час є надважливою, оскільки забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на судовий захист, повинно займати відповідне першочергове місце незалежно від ситуації всередині країни.

3.2 Перспективи подальшого реформування судової системи України

Найважливішим індикатором правової держави є незалежність та неупередженість судової гілки влади. Оскільки, яке б досконале не було законодавство, якщо не має механізму дотримання тих прав і обов'язків, які в ньому передбачені, то норми такого законодавства перетворюються на декларативні. В Україні питання судової реформи є надважливим, враховуючи те, що частка населення країни, яка вірить в можливість відстоювання власних прав та інтересів у суді є мізерною, а кількість неправосудних рішень надвелика⁵⁴.

Основними напрямками реформування судової системи України, на нашу думку, мають стати наступні:

⁵⁴ Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 186.

- 1) зміцнення незалежності судової гілки влади від інших гілок влади та посадових осіб;
- 2) встановлення надійного механізму притягнення суддів до відповідальності за неправосудні рішення та корупційні правопорушення;
- 3) встановлення збалансованого взаємозв'язку між судовою та правоохоронною гілками влади;
- 4) встановлення надійніших важелів гарантування прав учасників судового процесу;
- 5) уніфікація судової практики та встановлення надійного механізму подолання правових прогалин і колізій;
- 6) удосконалення системи виконання судових рішень;
- 7) доступ громадськості до судочинства.

Проаналізуємо стан та перспективи розвитку всіх окреслених напрямів вдосконалення судової реформи.

1. Щодо формування принципу незалежності судової гілки влади від інших гілок влади та посадових осіб, то позитивом Закону «Про судоустрій та статус суддів» є те, що частково зменшується вплив Президента України на формування судової гілки влади. Зокрема, судді призначаються безстроково Вищою радою правосуддя за підписом Президента, останнє, на наш погляд, є зайвим рудиментом, оскільки відсутність підпису не надає можливості вступити на пост судді, а відповідальності за непідписання такого указу у Президента немає. Це можна порівняти з правом Президента на розпуск Парламенту при відсутності коаліції, але таке право мало б бути обов'язком, проте жоден обов'язок Президента не може бути виконаний примусово. Також Президент України втратив право на утворення та ліквідацію судів своїми указами, це здійснюється на рівні законів⁵⁵.

2. Встановлення надійного механізму притягнення суддів до відповідальності за неправосудні рішення та корупційні правопорушення.

⁵⁵ Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 187.

Чинний закон «Про судоустрій та статус суддів» містить положення про можливість притягнення до відповідальності суддів за корупційні правопорушення та за порушення норм процесуального законодавства. Проте він не містить положень про відповідальність за неправосудні рішення в частині прийняття рішень, які суперечать нормам матеріального права або не обґрунтовані належною доказовою базою, а саме це є основною проблемою сьогоденного судочинства. Адже довести факт отримання хабаря значно складніше, ніж довести неправосудність судового рішення. З чинного законодавства про змагальність судового процесу в цивільному та господарському судочинстві випливає, що, якщо сторона не клопотала про застосування певної існуючої норми права, яка безпосередньо стосується справи, то суддя може не застосувати її. Тобто по суті, судді не зобов'язані знати норми матеріального права та застосовувати їх. На наш погляд, така ситуація є недопустимою у сфері судочинства.

Змінити такий стан справ можна в декілька способів: 1) надати беззаперечне право адвокатам звертатися до Вищої ради правосуддя зі скаргою на неправосудні рішення суддів, які неправильно застосували норми законодавства або не застосували існуючі норми; 2) запровадити Юридичну службу, в якій буде зареєстровано багато практикуючих юристів вищої категорії і вчених-правників України для перевірки правильності застосування законодавства суддями – це як суд присяжних для суддів. Їх висновок має бути на зразок правової експертизи фахівців. Обрання фахівців у конкретній справі в значній кількості з урахуванням спеціалізації фахівців (приміром по 12 осіб) доцільно здійснювати шляхом випадкового комп'ютерного відбору. У разі прийняття двох негативних рішень щодо одного судді протягом декількох років має бути однозначно прописаний обов'язок Вищої ради правосуддя негайно звільнити такого суддю. Такий метод доцільно здійснювати з рівня апеляції для меншого навантаження на подібну систему, такий суд присяжних міг би фінансуватися за кошти заявників або діяти на громадських засадах. Рішення такого суду присяжних мало б публікуватися і стати підставою для звільнення

судді, але не перегляду рішення в тій самій інстанції для уникнення зловживань з боку заявників та уникнення дублювання судової системи. Останній спосіб є радикальним, але він дозволить підвищити як рівень кваліфікації, так і рівень відповідальності суддів. Зрозуміло, що будь-які подібні заходи є вимушеними через існуючий стан судової влади і мають з часом бути скасованими при добрій судовій практиці⁵⁶.

3. Потреба у встановленні збалансованого взаємозв'язку між судовою та правоохоронною гілками влади є надзвичайно важливою. Згідно з Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р.⁴ завданням прокуратури в Україні є представництво інтересів громадянина або держави в суді; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах. Тож прокуратура відіграє важливу роль на всіх стадіях кримінального процесу: починаючи від пред'явлення підозри, потім обвинувачення, проведення слідчих дій, судового провадження та виконання вироку. Проте для неупередженості роботи прокуратури вона має бути незалежною від Президента та інших органів влади і формуватися на конкурсній основі. Це особливо важливо в контексті того, що судді може бути повідомлено про підозру про вчинення кримінального правопорушення Генеральним прокурором або його заступником, які в наш час цілковито підконтрольні Президенту України. На наш погляд, Генеральний прокурор у нашій правовій системі має призначатися парламентською опозицією, що створить баланс інтересів в цій сфері. Звісно, що право на висловлення недовіри Парламентом Генеральному прокуророві має залишатися чинним.

4. Встановлення надійних важелів гарантування прав учасників судового процесу. До найвагоміших прав учасників судового процесу слід віднести: своєчасний розгляд судової справи; належне повідомлення відповідача про

⁵⁶ Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 188.

судове засідання; зручний документообіг; належність доказової бази тощо. Щодо всіх перелічених вище прав учасників судового процесу існували суттєві проблеми як в частині законодавчого закріплення, так і в частині практики виконання, які частково змінені на краще. Зокрема, процесуальне законодавство передбачало строк розгляду цивільних і господарських справ в межах двох місяців, проте цей строк приймався судами до уваги як строк, у межах якого суди мали відкрити провадження у справі, а не розглянути її. Наразі, цивільне та господарське законодавство передбачають 5-денний строк для відкриття провадження з дня надходження позовної заяви (ст. 187 Цивільно-процесуального кодексу України⁸ та ст. 176 Господарсько-процесуального кодексу України⁹) та 60-денний строк для розгляду справи по суті після відкриття провадження у справі (ст. 210 Цивільно-процесуального кодексу України та ст. 195 Господарсько-процесуального кодексу України). Також існує наказне та спрощене провадження, що надає можливість окремій категорії справ вирішувати швидше.

5. Уніфікація судової практики та встановлення надійного механізму подолання правових прогалин і колізій. Для уникнення неоднакового застосування судами законодавства в однотипних справах через наявність колізій та прогалин в законодавстві варто надати право самим суддям, прокурорам, адвокатам, юридичним факультетам ВУЗів та громадським організаціям звертатися безпосередньо до Верховної Ради України (чи Конституційного Суду України) зі спеціальним поданням щодо усунення таких колізій чи прогалин, а також конкретними пропозиціями (законопроектами) щодо їх усунення, адже це дуже оптимізує чинне законодавство (зокрема, нові закони автоматично не вносять зміни у вже існуючі, що входять з ними в протиріччя). До того ж, не зважаючи на те, що суди не мають права відмовити в розгляді справи з підстав відсутності правового врегулювання спірного

питання, для забезпечення правосудності судових рішень слід мінімізувати прогалини в законодавстві⁵⁷.

6. Вдосконалення системи виконання судових рішень. Система виконання судових рішень в Україні характеризується своєю бездіяльністю та неспроможністю. І наявність позитивного рішення суду ще зовсім не означає його виконання. Проте виконання судового рішення має бути складовою частиною судового розгляду. Водночас здійснене в Україні запровадження приватних виконавчих служб, подібна практика існує в деяких країнах, потребує більш жорстких вимог до приватних виконавців як окремих фізичних осіб. Та все ж виконання цілого ряду судових рішень залишається виключною прерогативою державної виконавчої служби (п. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р.). Тож створення ефективної виконавчої служби є важливим завданням держави. Стимулювання ефективності діяльності державних виконавців можна здійснювати шляхом матеріального стимулювання, надання певних суттєвих премій залежно від коефіцієнта ефективності виконаних судових рішень.

7. Доступ громадськості до судочинства. Частина 3 ст. 6 ЦПК України передбачає можливість закритого судового розгляду справи з метою: 1) запобігання розголошенню державної або іншої таємниці, яка охороняється законом; 2) забезпечення таємниці усиновлення; 3) запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі; 4) розголошення відомостей, що принижують честь і гідність осіб, які беруть участь у справі. Проте, зважаючи на невичерпність поняття «таємниці» і відсутність чіткого законодавчого визначення цього терміна безвідносно до її видів, суд може не допустити громадськості до розгляду практично будь-якої справи. Це ж стосується і господарського процесу (п. 7–9 ст. 8 Господарсько-процесуального кодексу України) та адміністративного судочинства (п. 8 ст. 10 Кодексу адміністративного судочинства України¹⁸). Тому в сучасних реаліях

⁵⁷ Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 189.

української політико-правової системи варто передбачити заборону на обмеження доступу громадськості до будь-яких справ щодо правопорушень держслужбовців.

Найважливішим напрямом реформування судової гілки влади є утвердження її незалежності від інших гілок влади. Для цього інші гілки влади та Президент України мають бути повністю усунені від формування суддівського корпусу. Відповідальність судді мають нести не лише за злочини, а й нести дисциплінарну відповідальність за ухвалення неправосудних рішень, зокрема таких, які не відповідають або суперечать нормам матеріального права.

Важливою передумовою незалежності судової системи України є встановлення збалансованого взаємозв'язку між судовою та правоохоронною гілками влади; встановлення надійніших важелів гарантування прав учасників судового процесу; уніфікація судової практики та встановлення надійного механізму подолання правових прогалин і колізій; удосконалення системи виконання судових рішень та доступ громадськості до судочинства⁵⁸.

⁵⁸ Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 190.

ВИСНОВКИ

У роботі вирішене конкретне наукове завдання з обґрунтування теорії сучасного стану та перспектив удосконалення розвитку судочинства України в умовах європейської інтеграції. Основні теоретичні та практичні результати дослідження викладено у таких висновках.

1. Проведений науковий аналіз вітчизняної доктрини судової влади дав змогу виокремити деякі проблемні аспекти щодо системності, які можна умовно узагальнити так:

- відсутність уніфікованого, узгодженого плану дослідження теоретико-правових та практичних питань функціонування судової влади;
- певна повторюваність досліджень з однорідних наукових питань, подекуди крізь призму різних наукових шкіл, юридичних спеціалізацій;
- відсутність комплексних узагальнень стосовно наявних наукових досліджень, інформативної правової аналітики щодо стану доктрини судової влади.

2. Суттєві зміни в сучасному українському судочинстві є відповіддю на запити сучасності, найвагомішими з яких є: євроінтеграційні глобалізаційні процеси, вибудовування національного судочинства на засадах справедливості і верховенства прав (у рахуванням глобалізаційних та глокалізаційних моментів), адаптація європейських зразків (моделей) судочинства до національного контексту. Українське судочинство на сучасному етапі розвитку має як позитивні, так і негативні сторони. Позитивними сторонами сучасного вітчизняного судочинства є його прозорість, гласність, діжиталізація, гуманізм; негативними ж є: конфлікт інтересів у правосудді; нестабільність, недовіра громадськості до суду як до ефективної і справедливої соціальної інституції та до суддів. До специфічних рис нинішнього українського судочинства можна віднести судову практику і порядок здійснення судочинства на тимчасово

окупованих територіях України, а також розгляд судових справи стосовно внутрішньо переміщених осіб.

3. Сьогодні в європейському правовому житті склалася така ситуація, за якої спостерігається поширення прецедентного права: у межах різних правових систем воно одержує новий розвиток або ж відходить на другий план. Все це свідчить про гнучкий характер прецедентного права та його адаптивні здібності щодо різних соціокультурних, історичних і політичних умов, що дозволяє визнати його універсальність. Така універсальність уможливлює реципіювання судового прецеденту як джерела права різними правовими системами.

Щодо українських правових реалій і формального визнання прецеденту правовою системою України, то рішення Європейського суду з прав людини, які мають прецедентний характер, є фактором формування практики застосування цих норм всередині правової системи України.

4. На формування світогляду сучасного українського судді, а відтак і на якість вітчизняного судочинства суттєвий вплив мають визнання і реалізація принципу верховенства права при поєднанні позитивістського підходу щодо оцінки обставин, які є предметом судового розгляду, з аксіологічним розумінням загальнолюдських цінностей (справедливість, свобода, честь та гідність особистості, рівність у правах та перед законом тощо). Світогляд сучасного вітчизняного судді – це розумний баланс нормативного регулювання розв’язання суспільних проблем та принципів антропоцентризму, згідно з яким людина є самодостатнім індивідом, цінність свободи та автономії якого є пріоритетною. Значним є вплив засадничих моментів ліберальної ідеології на формування світогляду судді. Йдеться про змістовне наповнення таких етичних категорій як свобода і справедливість. Свобода у ліберальній ідеології полягає у визнанні за особою невід’ємних, непорушних і недоторканих прав, які гарантують самовизначення людини в соціумі як особистості. А справедливість визначається як: 1) особлива чеснота соціальних систем 2) особливий стан суспільства, в якому панує загальна згода.

5. Стрімкий курс української держави на європейську інтеграцію, основною метою якого є повноправне членство України в Європейському Союзі, ставить перед собою велике коло доволі важливих вимог, дотримання яких є складним, але обов'язковим. Адаптація чинного національного законодавства, зокрема судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементацію кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети.

6. Найважливішим напрямом реформування судової гілки влади є утвердження її незалежності від інших гілок влади. Для цього інші гілки влади та Президент України мають бути повністю усунені від формування суддівського корпусу. Відповідальність судді мають нести не лише за злочини, а й нести дисциплінарну відповідальність за ухвалення неправосудних рішень, зокрема таких, які не відповідають або суперечать нормам матеріального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов О. О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 176 с.
2. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Париж : YMCA-Press, s.d, [1939]. 224 с. *Библиотека «Вехи»*. URL: <http://www.vehi.net/berdyaev/rabstvo/index.html>
3. Бернхардт Р. Европейский суд по правам человека в Страсбурге: новый этап, новые проблемы. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 57–62.
4. Бігун В. Правосуддя як мета та мета правосуддя. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 9–13.
5. Булкат М. С. До питання про співвідношення розвитку інституту судочинства та наукової концепції судової влади. *Міжн. наук.-практ. конф. «Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах»* (Київ, 19 квітня 2016 р.), Київ, 2016. С. 7.
6. Булкат М. С. До питання співвідношення розвитку інституту судочинства та наукової доктрини судової влади. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. 2016. Вип. 7. С. 111–115.
7. Василенко В. А. Основы теории международного права. Киев : Вища школа, 1988. 288 с.
8. ВРП підтримує законопроект щодо якнайшвидшого запровадження дистанційного судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал судової влади України*. URL: <https://bit.ly/3pnkO6B>
9. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / [пер. з нім. П. Таращук]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
10. Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. Харвест, 1998. 431 с.

11. Дашутін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму. Київ : Парламентське видавництво, 2001. 336 с.
12. Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. *Офіційний портал новинного видання mind.ua*. URL: <https://bit.ly/3dvibx4>
13. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
14. Зубенко С. А. Трансформация социально-экономических систем: тенденции и факторы. *Гуманитарные науки*. 2009. № 3. С. 303–308.
15. Кандидат авансом: 7 вимог, котрі повинна виконати Україна, щоб не втратити статус в ЄС. *Офіційний портал новинного видання Європейська правда*. URL: <https://bit.ly/3w37JTZ>
16. Кант І. Критика чистого розуму / [пер. з нім. І. Бурковського]. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
17. Кодекс суддівської етики : затв. XI черговим з'їздом суддів України 22 лют. 2013 р. *Вісник Верховного суду України*. 2013. № 3. С. 27–29.
18. Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 186-191.
19. Конституція України : Закон України No 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
20. Коркунов Н. М. Государственное право. Санкт-Петербург, 1909. Т. 1. 630 с.
21. Крижанівський В. Генезис незалежної судової влади. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 83. С. 37–41.
22. Лебедева А. Б. Проблеми співвідношення наднаціональності міжнародних організацій і суверенітету держав-учасниць. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28, Т. 3. С.

- 23.Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1999. 197 с.
- 24.Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монографія. Харьков : Право, 2002. 327 с.
- 25.Нірмал Вішевник. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? *Офіційний портал Всеукраїнського юридичного видання Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3pmuuyyn>
- 26.Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал юридичного видання Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3AfRe8r>
- 27.Про Конституційний Суд України: Закон України No 2136-VIII від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
- 28.Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. *Офіційний портал Представництва Європейського Союзу в Україні*. URL: <https://bit.ly/3SPTP0Z>
- 29.Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. *Офіційний портал новинного видання Суспільне Новини*. URL: <https://bit.ly/3pkvao0>
- 30.Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? *Офіційний портал Всеукраїнського професійного юридичного видання Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3Qnbuvj>
- 31.Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв.2016 р. № 1402-VIII ; в ред. від 05 серп. 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
- 32.Понад 10 тисяч чиновників не понесуть кримінальної відповідальності за неподання декларації через рішення КСУ. *Офіційний портал*

Національного Агентства з питань запобігання корупції. URL:
<https://bit.ly/3QHR2Fj>

33. Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський та ін. ; редкол.: І. С. Чиж (голова), В. С. Ковальський (відп. секр.) та ін.] ; відп. ред. О. В. Лавринович ; наук. ред. В.Ф. Погорілко. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
34. Світогляд і світ людини : кол. монографія / за заг. ред. проф. В. П. Капітона. Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. 240 с.
35. Сліденко І. Оновлення правової системи України в контексті доктрини легіспруденції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 6. С. 70–81.
36. Справа «Боєць проти України» (Заява № 20963/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 січ. 2018 р. ; остаточне від 30 квіт. 2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 60. Ст. 2105.
37. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява N 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. ; остаточне від 21 лип. 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 88. Ст. 3225.
38. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013. ; остаточне від 27 трав. 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3307. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
39. Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15- рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
40. Сучасне управління в суді : навч.-практ. посіб. / відп. ред. І. П. Голосніченко, П. Г. Соломон. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 528 с.

41. Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. *Офіційний юридичний портал Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3QK1hJc>
42. Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. *Офіційний портал новинного видання Суспільне Новини*. URL: <https://bit.ly/3pkva00>
43. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? *Офіційний портал Всеукраїнського професійного юридичного видання Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3Qnbuvj>
44. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Офіційний портал Ради Суддів України*. URL: <https://bit.ly/3w5OUiN>
45. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др.]. 2-е изд. М. : Сов. Энциклопедия, 1989. 815
46. Фихте И. Г. О назначении ученого. Фихте И. Г. Сочинения : в 2 т. СПб. : Наука, 1993. Т. 2. 320 с.
47. Характеристика права ЄС. Євроінтеграційний портал . URL: <http://eu-ua.org/kharakterystyka-prava-yes>
48. Шаптала Н. К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. 388 с.
49. Що має виконати Україна, щоб увійти до Євросоюзу. *Офіційний портал новинного видання Твоє місто*. URL: <https://bit.ly/3SI93Fk>
50. Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 12. С. 121–128. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2841/1/Jakovyk_121.pdf
51. Read-out of the weekly meeting of the von der Leyen Commission by Ursula von der Leyen, President of the European Commission and Olivér Várhelyi, European Commissioner, on the Commission's opinions on the EU membership applications by Ukraine, Moldova and Georgia. *Офіційний портал Європейської комісії*. URL: <https://bit.ly/3JUNld9>